

A gyakorlati foglalkozás bevezetése az általános iskolában (1958–1965)

A munkára nevelés a szocialista pedagógia jellemző sajátossága, olyan komplex jelenség, mely több szempontból is hozzájárulhat a korszak iskoláztatásának, társadalompolitikai-oktatástörténeti kontextusának árnyaltabb megismeréséhez. Minden iskolafokozatot átható jelenségről van szó: az óvodai kerti munkától, az általános iskolás gyakorlati foglalkozásokon és a gimnazisták termelési napján keresztül, a tanító-képzők átalakuló, az új igényekhez alkalmazkodó tananyagáig ívelt a tág értelemben vett politechnika fogalmköre. A hagyományos kézimunka és a szőlődjellegű tevékenységek éppúgy megtalálhatók e fogalmkörben, mint a modern tömegtermelésbe való bekapcsolódás, a gépekkel végzett munka. A terminológiai vitától most eltekintek, a tárgyalt korszak a tradícióhoz való kapcsolódás helyett inkább a kézimunka meghaladását, megújítását emlegette – a munkára nevelés a magyar oktatástörténet egyik kevésbé feltárt, a korban reformként definiált területe további vizsgálatokat tesz szükségessé, hogy jobban megértsük a kérdés teljesebb jelentéskörét.

A XX. század második felében folyamatosan jelen volt valamilyen mértékben a kézi munka és a gyakorlati foglalkozás az általános iskolai tananyagban (Gaul, 1994). Jelen tanulmány ebből a témakörből a szovjet példa hatására meginduló, az 1961-es oktatási törvényben kulmináló, majd 1965-ben korrigált, felemás reformfolyamatot elemzi (Kelemen Elemér nevezte pszeudo- vagy álreformnak a törvénykezést, mely valójában egy voluntarista utópiát írt le: Kelemen, 2003). Az iskola és az élet világainak közelebb hozása, mint jelszó 1958-tól volt érzékelhető a szakmai-közéleti diskurzusban, aminek számtalan kiváltó oka lehetett. A különböző döntések ideológiai megalapozása, a marxista-leninista legitimitációhoz való visszatérés jelezte az egyik okot, ami a hrucscsovi hatalom legitímálásához is nélkülözhetetlen volt – az ekkor keletkezett szövegek értelmezésében az oktatáspolitikai határozatoknál is elengedhetetlen ideológiai-retorikai máz lehámózása az egyik legnagyobb nehézség.¹ Népgazdasági okai is voltak annak, hogy a gyermekek, fiatalok tömegeit az értelmiségi pályák felől a fizikai munka irányába telerjék, a munkaerő-politika szempontja azonban jóval kisebb hangsúlyt kapott a nyilvánosságban az ideológiai dimenzióhoz képest, jóllehet a különböző szempontok a döntéshozatali

¹ A szocialista pedagógia kritikai feltárása teljes mértékben máig nem valósult meg (Trencsényi, 2002).

► *Educatio* 2015/4. Somogyvári Lajos: *A gyakorlati foglalkozás bevezetése az általános iskolában (1958–1965)*, 79–90. pp.

mechanizmusban többször is keveredtek. Végül a kor tudományos-technikai újításait, a műveltségi szerkezet átalakulását kell megemlíteni, mely Nyugaton és Keleten egyaránt számos vitát generált, illetve a természettudományos és technikai tárgyak előretörését eredményezte.

Írásom ennek a történetnek egy szűk szeletét kívánja bemutatni: a Gyakorlati foglalkozás tantárgyának bevezetését 1958-ban és fokozatos kiterjesztésének történetét a felső tagozatban. Az elemzés centrumában az a folyamat áll, ahogyan a politikai-szakpolitikai döntéseket a szakértők lefordították a pedagógia nyelvére, „szakmáították”, létrehozva a kor diszciplínájának jellegzetes pedagógiai tudását.² Természetesen a hatalom érdekeihez, igényeihez való alkalmazkodás, megfelelés a modern tömegoktatás egész időszakában jelen van, az államszocializmus időszakában azonban ezek az áttételek sokkal közvetlenebbek voltak – érdemes megismerni hatalom és pedagógia viszonyát ebből a szempontból.

Szakmai diskurzus, politikai döntéshozatal és a szovjet minta

A Gyakorlati foglalkozás tantárgy története 1954-ben kezdődik: a szovjet neveléstudomány bevallott hatására a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) több publikációban is elkezdett foglalkozni a munkára nevelés kérdésével (a Köznevelés és a Pedagógiai Szemle hasábjain jelentek meg ezek az írások), 1955-ben pedig az Intézet összehívta az első politechnikai ankétot. A rendezvényen összeállt vitaanyag az előzménye az 1956 tavaszán, az Oktatásügyi Minisztérium és a PTI által közösen létrehozott, a politechnikai oktatásra vonatkozó távlati tervnek. Innentől kezdve a tudományos-akadémiai szféra és a politika váltakozó hangsúlyokkal van jelen a folyamatban. Az 1956/57-es tanévben új alsótagozatos tantervet vezettek be, mely már tartalmazta a kézimunka oktatását, továbbá 15 általános iskola 5. osztályában (és néhány gimnáziumban) kísérleti jelleggel bevezették a Gyakorlati foglalkozást is (a történeti áttekintéshez: *Bori & Tihanyi*, 1965, *Ballér*, 1996:106–109).

Sajátos párhuzam figyelhető meg a magyar és a szovjet közoktatásban lezajlott események között. Az SZKP XIX. kongresszusán Sztálin indítványára az általános politechnikai oktatás megvalósítása lett a következő ötéves terv egyik célja (1952:285–286), ami azonban csak nagyon lassan haladt előre. Alsó fokon bevezették a kézimunkát (I-IV. osztály), felsőfokon a műhelyekben és mezőgazdaságban végzett gyakorlati tevékenységet (V–VIII., illetve X. osztályig) – az új tantárgyak és tevékenységformák bevezetése 1956-ig húzódott. (*DeWitt*, 1961:9) A szovjet politechnikai kezdeményezés döntő volt a magyar tantervi-oktatásügyi munkálatok beindításában. Az 1956-os XX. kongresszuson Hruscsov vádbeszédet mondott a szovjet iskolarendszer ellen: a diákokat az intézmények nem készítik fel a gyakorlati életre, a XIX. kongresszus irányvonala nem valósult meg (1956). A következő két év a szovjet neveléstudomány, a pedagógusok, a politikusok és a közgazdászok/gazdasági tervezők vitáival telt el; ideológiai, szakmai és népgazdasági érvek egyaránt szerepet kaptak az eltérő nézetek közti konfliktusokban, többek között a Szovjetszkaja Pedagogika adott teret a vitának.

Ugyanezt az időszakot nálunk az 1956-os forradalom okozta megrázkódtatás kihevérese, az iskolák újbóli beindítása, a diák- és pedagógus társadalom konszolidálása töltötte

² A kölcsönhatás fordított irányban is működött: a pedagógiai diskurzusok a törvényalkotást befolyásolva sajátos nyelvet hoztak létre.

ki³ – a közoktatás felértékelődött ebben a kontextusban, hiszen a harcokban nagyon sok fiatal vett részt. 1958. február 18-án az MSZMP PB határozatot hozott a „politechnikai képzés és az életre való gyakorlati nevelés elemeinek bevezetéséről az általánosan képző iskolákban.” Az újjáalakított Művelődésügyi Minisztérium új vezetője, Benke Valéria terjesztette elő a testületnek a javaslatot, mely szerint 500 általános iskola V. osztályában és 40 gimnáziumban vezetik be a politechnikai (gyakorlati) foglalkozást az 1958/59-es tanévtől.⁴ A vita során a tervezet ellen számos érv merült fel Apró Antal⁵ és Nemes Dezső⁶ részéről, melyeket az infrastruktúra hiányosságaként lehetne jellemezni: tanteremhiány van az országban, a bevezetés anyagi vonzata pedig rendkívül nagy (88 millió forintból volt szó). Kállai Gyula és Marosán György⁷ felszólalása döntötte el a kérdést a politika bevezetése mellett. Az ideológiai és voluntarista szempontok („világészeti nevelésük szempontjából is nagy jelentősége van a javaslatnak⁸ (...) más baráti országokhoz képest nagyon le vagyunk maradva...”), illetve a gazdasági érdek más szempontból történő megközelítése, a gyermekeknek a szellemi helyett a fizikai munka irányába történő terelése („Annyi intellektuálra nincs szükség, hogy ezeket el tudjuk helyezni.”) döntőbnek bizonyult a realitásokhoz képest. (*Jegyzőkönyv...*, 1958) Az iskolareformra vonatkozó, később született pedagógiai és politikai értékelésekben – számos egyéb probléma mellett – majd újból felbukkannak Apró és Nemes észrevételei.

Az új tantervek ekkor még csak készülöben voltak, hiszen az új tantárgyakra vonatkozó javaslatokat 1958. február 28-ig zárta le a Művelődésügyi Minisztérium szakbizottsága és csak ezt követően került ki a gyakorlati foglalkozás tervezete a szélesebb pedagógus-nyilvánosság elé – erről később még részletesen szó lesz. (*Az új tanterv elé...*, 1958) A döntés meghozatala után a szűkebb szakmai-tudományos szféra is véleményt nyilváníthatott. 1958. március 21-én rendezték meg az MTA Pedagógiai Bizottságának vitáját (*A műveltség megalapozása...*, 1958) – a szovjet Neveléstudományi Akadémia ugyanezt a felülről irányított és ellenőrzött társadalmi vitát az iskolareformról 1957-ben és 1958-ban, több szakaszban folytatta le. (Coulme, 2009) A magyarországi vitán részt vett a minisztérium számos képviselője, több problémás kérdés is felmerült elmélet és gyakorlat viszonyáról és összekapcsolásáról, a politechnikai képzés értelmezéséről, a műveltség újfajta felfogásáról – ez utóbbi szempontot a PTI munkatársa, Kiss Árpád tette hozzá a vitához.⁹ Nagyon fontos itt megjegyezni, hogy habár a pártvezetés által már eldöntött kérdéssről volt szó, az ötvenes évek első felétől eltérően most már engedélyezték a szakmaiság korlátozott megnyilvánulását.

³ A számos tanuló fegyelmi eljárásával, kirúgásával, illetve tanárok áthelyezésével, az országos és megyei oktatásügyi apparátus átalakításával járó folyamat az egész 1957-es éven végighúzódt. A neveléstudomány területén ugyanez a tisztogatás ment végbe, a „revizionista nézetek leküzdése”, a balatonfüredi pedagógiai konferenciára adott reakció jelszava alatt. (Nagy, 1958)

⁴ Újabb érdekes párhuzam, hogy a Szovjetunió területén szintén 500 iskolában vezették be az új tantervet az 1956/1957-es tanévben, ami többek között műhelygyakorlatot írt elő az V., VI., VII. osztályban. (Faragó, 1958:336).

⁵ A Minisztertanács első elnökhelyettese.

⁶ A Népszabadság szerkesztőbizottságának vezetője ekkor póttag volt az MSZMP PB-ben.

⁷ Mindkettő államminiszteri tisztségben, az adatokhoz ld.: Bölöny, 1978:81-82

⁸ A gyermekekre és pedagógusokra is vonatkozik ez a kitétel!

⁹ Kiss Árpád a harvtanas években a hazai tudásszint-vizsgálatok koordinálója lesz, 1969-ben adják ki nagy hatású könyvét, műveltség és iskola kapcsolatáról (Ballér, 1996:121-126).

Hamarosan központi utasítás is született a kérdésben, az 1.014. számú, 1958. március 29-én kibocsátott kormányhatározat rendelte el „a gyakorlati ismeretek és foglalkozások (a politechnikai képzés) bevezetését az általánosan képző iskolákban.” (1959:291) A jogi szövegben sajátságosan keveredik a pedagógia és a politika nyelve – ez a keveredés egyébként az 1961-es oktatási törvényre is jellemző. A bevezető szövegben egyértelműen olyan nevelési feladatokat, célképzeteket tűz ki a jogalkotó, melyek leginkább egy pedagógiai dokumentumra emlékeztetnek: „Az ifúságot arra kell felkészíteni, hogy a szocializmus építését egyre aktívabban és odaadóbban szolgálja (...) Ki kell alakítani bennük a fizikai munka megbecsülését, szeretetét, a szocialista munkaerkölcsöt.” A pedagógia előíró, sollen jellege kerül itt előtérbe (Sáska, 2008), amikor egy jogi szövegben a kormány a pozitív érzelmi viszony kialakítását, erkölcsi nevelési eszményt fogalmaz meg a pedagógusok, szülők, tágabb értelemben az egész társadalom számára.

A gyakorlati foglalkozások általános iskolai és gimnáziumi bevezetésének kettős célja volt. A tanulóknak az új tantárgy keretében el kellett sajátítani a termelés alapjait képező, modern (természet)tudományos ismereteket (a határozat az energetika, mechanika, kémia, elektrotechnika, valamint a korszerű mezőgazdaság tudásterületeit emelte ki),¹⁰ illetve a megfelelő kéziszerszámok, gépek, eszközök és anyagok megismertetésével, használatával a gyakorlati készségeket fejlesztették, aminek az eredménye „a munka megszerettetése és a pályaválasztás előkészítése” lehetett. A szöveg utolsó harmada már utal a jövőbeli megvalósítás problémáira, a hiányos anyagi és emberi feltételekre: a megvalósításhoz elengedhetetlen az üzemek, vállalatok, állami gazdaságok és tsz-ek segítségével (leselejtezett gépek, anyagok átadása, oktatásban való részvétel, műhelyek rendelkezésre bocsátása). A gyakorlati foglalkozásokat vezető pedagógusok felkészítésére 1958 nyarán tanfolyamokat terveztek – egy szeptemberre datált szakfelügyelői jelentés szerint a megkésített szervezés, a kevés foglalkozásvezető és a túlságosan elméleti tananyag miatt ezek a foglalkozások nem mindig érték el a céljukat. (Gönczi, 1958)

A szakmai diskurzus érvrendszere számos olyan elemet tartalmazott, amely a reformpedagógiai gondolkodásban gyökerezett, de ez egyáltalán nem volt hangsúlyozva az iskolareform nyilvános terében zajló vitáknál. A túlterhelés problematikája, a tananyag csökkentése, az iskola közelítése az élethez és a gyakorlati ismeretek átadásának igénye min-mind a marxista ideológia köntösében jelentkező motívum volt, a szovjet minta követésének nyilvánvaló szándékával övezve.

A gyakorlati foglalkozások tanterve

Az 1955–56. tanévnnyitó utasítás már rendelkezett a politechnikai oktatás fejlesztéséről, de ehhez még nem nyújtott az oktatásirányítás megfelelő háttérrel, így csak egyéni-helyi kezdeményezések születtek. (Vadász, 1956) Az első lépés a kézimunka tantárgy bevezetése volt az alsó tagozatban, 1956. szeptember 1-től. A papír-, fonál- és famunkákat kiegészítette a kerti szerszámok használata, ami a későbbi politechnika megalapozását, valamint az elemi fizikai munkához szükséges készségek kialakítását, a munka megsze-

¹⁰ A termelés alapjait képező ismeretek szinte teljesen megegyeznek a Sztálin iránymutatása által, az SZKP XIX. kongresszusán a szovjet iskolák számára kiadott politechnikai oktatási tartalommal (Sapovalenko, 1953:21). 1952-ben az energetikai, mechanikai, kémiai és mezőgazdasági termelést emelték ki (a sorrend megegyezik mindkét dokumentumban), ezt az 1958-as magyar határozat az elektrotechnikával egészítette ki. A két felsorolás hasonlósága jó példa a szovjet gyakorlat mintaadó erejére.

rettetését szolgálta (Kiss, 1956) – a két évvel későbbi kormányhatározat indoklása hasonlóan fogalmazott. Ugyanebben a tanévben megkezdődött a gyakorlati foglalkozások (1955 óta a PTI által készített) tantervi vázlatának kísérleti kipróbálása 13 általános iskola V–VI. osztályában. A tanterv több változatban is elkészült, hogy a helyi adottságokra alkalmazni tudják a gyakorlati foglalkozásokat: a vidéki városi verzió műhely- és kert munkával is számolt, a nagyvárosi csak műhelygyakorlattal, a falusi pedig csak mezőgazdasági termeléssel – mindezeknek osztozott és részben osztozott iskolára is elkészült a megfelelő tervezete. (Bori, 1956)¹¹

1957. március 1-től a Művelődésügyi Minisztériumban folytatódott a PTI-ben megkezdett tantervi munka, amit az év végéig 2000 pedagógus véleményezett. 1958. február 28-án zárultak le a munkálatok, ezt követően még a kibővített kommunista pedagógus-aktívák is elmondhatták a véleményüket az új felsőtagozatos tanterv vázlatáról az 1958. április 23. és május 20. között tartott kerületi, megyei és városi gyűléseken. (Az új tanterv elé..., 1958)¹² Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei (1958. július 25.) az ideológiai háttérrel biztosították az új tanév előtt: az 1956-os forradalom okait is értelmező határozat újra a munkásosztálynak adta a vezető szerepet „a szocialista társadalom felépítéséért folyó harcban,” szemben a revizionista felfogással,¹³ mely az értelmiségnek juttatta ezt a feladatot. Ezzel párhuzamosan a fizikai munka és a munkára nevelés is hangsúlyosabbá vált, hiszen az ifjúság „szocialista erkölcsi-politikai arculatának kialakításában” a politechnika került előtérbe. (Ságvári & Vass, 1973:256-257, 261)

Ilyen előzmények után vezették be a gyakorlati foglalkozások tantárgyat – az előirányzat szerint 500 általános iskolában és 40 gimnáziumban. A számokat azonban megemelték időközben, hiszen Benke Valéria tanévnyitó rádióbeszédében (1958) már 500 általános és 60 középiskolát említett ebben a kontextusban, Bencédy József, a minisztérium UNESCO-ba delegált képviselője pedig körülbelül 500 általános iskoláról, valamint 68 gimnáziumról szólt a XXII. Nemzetközi Köznevelési Konferencián. (International Yearbook..., 1959:221) Valójában az általános iskolák közül is többen vettek részt a gyakorlati foglalkozások implementációját illetően az 1958/59-es tanévben: a későbbi adatok (Statistikai tájékoztató..., 1970:27) 551 iskolát sorolnak ide.

Az 1956-os kísérleti verzióhoz képest egyszerűsödött a végül bevezetett gyakorlati foglalkozások tanterve: csak két változat jelent meg (ipari és mezőgazdasági), igaz, ezek keret jellege lehetővé tette a különböző tartalmakkal való megtöltést, a helyi adaptációt. A szerzők elismerték a szlőjd, kézimunka hagyományhoz való kapcsolódást, de hangsúlyozták annak meghaladását is, elsősorban az üzemlátogatások révén a termeléssel és a

¹¹ A 13 iskola kiválasztásában az Oktatásügyi Minisztérium láthatólag az arányosságra törekedett az ipari- és az agrár-jellegű területek (és ennek megfelelően a foglalkozások tekintetében): Budapest (XII. gyarkorló; XIII. Sziget utca, Pannónia utca; XVII. rákoshegyi), Iváncsa, Diósgyőr-Vasgyár, Cegléd (Táncsics utca), Keszthely, Zalaegerszeg (Jókai utca), Komló belváros, Kerta, Nagykőrös tanyai, Soltvadkert általános leányiskola. A 13 iskolából kilenc fővárosi vagy dunántúli volt, ami viszont az oktatásfejlesztés területi egyenlenségeire figyelmeztethet.

¹² A Szovjetunióban is tartottak hasonló társadalmi vitát az iskolareformról, 1958 szeptemberétől kezdődően. Kairov túlzónak tűnő adatai szerint (1963) a nyilvános társadalmi vita során 299.000 találkozó volt az Ukrán és az Orosz SZSZSZK-ban, melyeken 23 millió ember és 1.300 000 előadó vett részt 1958 decemberéig.

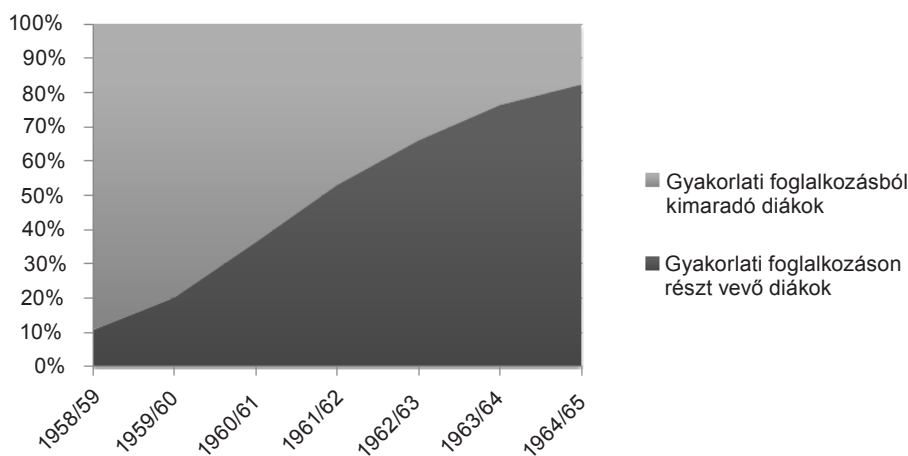
¹³ Itt a Nagy Imre irányvonalát követőkre kell gondolni, jóllehet a határozat egyszer sem írja le a nevét. Egy hónappal a volt miniszterelnök kivégzése után (1958. június 16.) ez a gesztus is a név, a múlt kitörlését, a feledésre ítéletet szolgálta.

gépi munkával való megismerkedést, a későbbi (középiskolai) politechnika megalapozását kiemelve. Az ipari változat centrumában a fa-, fémmunka, gépszerezés, elektrotechnikai gyakorlatok álltak (VIII. osztályban már motorszerelés is szerepelt a tantervben). A szocialista mezőgazdaság kialakítása (a téjeszesítés) rányomta a bélyegét a tanterv agrár-variációjára, nagyüzemek (termelőszövetkezetek, állami gazdaságok), meglátogatását irányozta elő, a betakarítási munkákban való segítséget pedig az őszi és tavaszi mezőgazdasági gyakorlat keretében kötelezővé tette. A lányoknak nem készült külön női kézimunka tananyag (ez sok kritikát váltott ki), hiszen a tanterv készítői szerint a háztartási munka hasznos ismerete nem tartozik a politechnikai képzés körébe. (*Gyakorlati foglalkozás*, 1958)

Statisztikai adatok, és ami az adatok mögött van

A meginduló iskolareformot széles körű propaganda-tevékenység kísérte, amely a lakosság és a pedagógus szakma meggyőzését szolgálta, illetve a mennyiségi növekedés adataival próbálta alátámasztani a bevezetés sikerességét – ez azonban nem csapott át minőségi fejlődésbe, amit a problémák egyre növekvő száma is jelzett a pedagógiai sajtó cikkeiben, illetve a pártjelentésekben. Az adatok összeállításánál több forrást vettem figyelembe, és csak a több oldalról is egyeztetett számokat használtam fel, hiszen a tervek és a végül megvalósult gyakorlat sokszor eltért egymástól, ahogyan azt már korábban is láttuk.

1. ábra: A gyakorlati foglalkozáson részt vevő felső tagozatos tanulók százalékos aránya (1958/59–1964/65)

Az adatok forrásai: *Az oktatásügy fejlődése...*, 1966; *Művelődésszisztiikai adattár*, 1968:33; *Statisztikai tájékoztató...*, 1970:27

1. táblázat: A gyakorlati foglalkozáson részt vevő felső tagozatos tanulók száma és százalékos aránya (1958-1965)

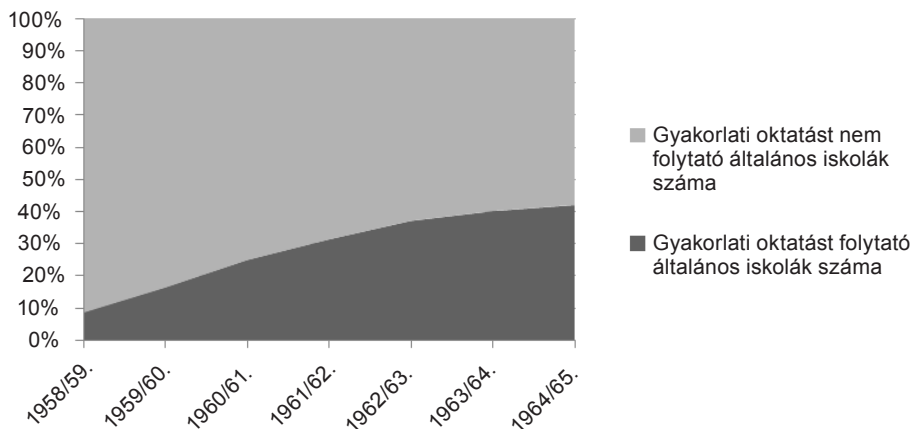
Tanév	Gyakorlati oktatásban részt vevő felső tagozatos tanulók száma	Százalékos arányuk az összes felső tagozatos tanuló körében
1958/59.	58.036	10,7%
1959/60.	114.984	20,2%
1960/61.	223.634	36,3%
1961/62.	343.302	53%
1962/63.	440.266	66%
1963/64.	522.150	76,3%
1964/65.	587.849	82,3%

Az adatok forrásai: *Az oktatásügy fejlődése...*, 1966; *Művelődésstatistikai adattár*, 1968:33; *Statistikai tájékoztató...*, 1970:27

1958 és 1960 között minden tanévben megkétszereződött a gyakorlati foglalkozásban részt vevő felső tagozatos tanulók száma (1. ábra és táblázat). A robbanásszerű növekedést egyrészt az újonnan bevont iskolák száma okozta (az előzetes irányelvek szerint az 1959/60. tanévben újabb 500 iskolával emelték meg a tervszámot, a következő tanévben megint 500 iskola lett volna növekmény – ennél még nagyobb számot mutatott a gyakorlat), másrészt a bevezetés felmenő, fokozatos gyakorlata révén egyre több osztály kapcsolódott be ugyanabban az intézményben a gyakorlati képzésbe. Az 1962/63-as tanévtől lelassult a növekedés, egy 1963-ban született előterjesztés (*Jelentés...*, 1963:7) egyébként 1975-re tűzte ki célul a 100 százalékos részvételt a gyakorlati foglalkozások területén.

Ha a gyakorlati foglalkozást folytató iskolák számát és arányát nézzük (2. ábra és táblázat), jóval kisebb növekedést tapasztalhatunk, hiszen a foglalkozást főleg osztott iskolákban vezették be, márpedig ebben az időszakban még igen magas volt a részben osztott intézmények száma. A csak alsó tagozattal működő iskolák száma nőtt 1960 és 1965 között (1063-ról 1770-re, miközben egyébként csökkent az általános iskolák száma – ld. *A magyar oktatás...*, 1980:60), s ezek az intézmények csak kézimunkát tanítottak, így nem szerepelhettek a gyakorlati foglalkozások oktatását felmérő statisztikákban.

2. ábra: A gyakorlati oktatást folytató/nem folytató általános iskolák százalékos aránya (1958–1965)

2. táblázat: Gyakorlati oktatást folytató általános iskolák száma és százalékos aránya (1958–1965)

Tanév	Gyakorlati oktatásban részt vevő általános iskolák száma	Százalékos arányuk az összes általános iskola tekintetében
1958/59.	551	8,73%
1959/60.	1044	16,51%
1960/61.	1578	25,02%
1961/62.	1969	31,45%
1962/63.	2316	37,23%
1963/64.	2481	40,26%
1964/65.	2565	42,01%

Az adatok forrásai: *Művelődéstatistikai adattár*, 1968:33; *Statisztikai tájékoztató...*, 1970:27

A foglalkozásokat vezető pedagógusok képzettsége jóval rosszabb arányokat mutat. Egy 1962-ből származó helyzetértékelés szerint például az 1961/62-es tanévben 3800 pedagógus tanított gyakorlati foglalkozást az iskolákban, de mindössze 10 százalékuknak volt erre szakképesítése a tanév elején és 276 főnek még pedagógus végzettsége sem volt. (Buti – Oroszi, 1962:1) A Központi Pedagógus Továbbképző Intézet és a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium által szervezett tanfolyamok és a pedagógiai főiskolákon folyó gyakorlati foglalkozás-szakos tanárok képzése ellenére a helyzet csak lassan javult. 1963 utolsó negyedében a Minisztertanács jóváhagyásával átfogó ellenőrzést végzett a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (KNEB) „az oktatási reform egyes kérdéseinek jelenlegi helyzetéről.” A vizsgált időszakban 4802 általános iskolai pedagógus vezetett gyakorlati foglalko-

zásokat, ebből csak 979-nek (kb. 20 százalékuknak) volt képesítése a tárgy oktatására és 202-nek még tanítói képesítése sem volt.¹⁴ (*Juhász, 1964:1-2*)

Nemcsak a megfelelő szakértelem hiánya okozott gondot a gyakorlati foglalkozást tartó tanároknál, a probléma ennél mélyebben gyökerezett. 1960. június 6-án, a budapesti Pártbizottságon megtartott PB ülésen többek között a következő mondatok hangzottak el: „...van egynéhány dolog, amely bennünket is figyelmeztet és lényegében Budapesten és országos szinten is foglalkozni kell vele. Pl. a pedagógusok ellenállása. Ez úgy néz ki, mintha világrengető dolgokkal állnánk szembe. Én beszélgettem pedagógusokkal és elmondották, hogy sokan nem voltak hajlandók végrehajtani a tananyag csökkentést sem, újból és újból visszacsempészték. (...) Néhány pedagógussal találkoztunk, akinek szinte ellenséges nézete volt.” A gondok az országos szakmai sajtóba is beszivárogtak: habár lelkiismeretesen végzik a feladatukat a gyakorlati foglalkozást oktató pedagógusok, az anyagbeszerzési, szerszám-karbantartási, műhelygondok, a magas kötelező óraszám és túlterhelés elkedvetlenedést eredményez, ezért nagy a fluktuáció a szaktanárok körében. (*Buti & Oroszi, 1962:1*)

Egy 1962. július 9-én keltezett, Budapestre vonatkozó, szigorúan bizalmas jelentés szerint az iskolareform bevezetésével fokozódott a pedagógusok terhelése, romlottak a feltételek, ami nyugtalanságot szült az iskolákban. A rosszul szervezett oktatás, a tárgyi feltételek hiánya, a kedvetlen oktató, a sok időkitöltő „üresjárat” negatív hatást vált ki – a megállapítások a gimnáziumokra és az általános iskolákra is vonatkoztak. A megtorpanás és a bizonytalanság az általános iskolában a tantárgy jellege, félreértelmezése miatt jelentkezett az előterjesztés szerint. (*Az iskolareform..., 1962:33-35*) Mindehhez hozzájárult az alacsony fizetés, a célok és a feltételek közötti összhang hiánya (*Jelentés..., 1963:11*) – szocialista elmélet és gyakorlat állandóan jelentkező, egyre növekvő eltérése köszön itt vissza. Az infrastruktúra hiányosságai szintén sok gondot okoztak: van, ahol pincében, vagy légóhelységben sikerült helyet biztosítani a gyakorlati foglalkozásnak, gyenge a bútor-ellátottság és visszatérő panasz az anyagellátás esetlegessége. (*Jelentés..., 1960:4*)

A hibákat, fogyatékoságokat még lehetne sorolni – mindebből csak kevés jelent meg a pedagógiai sajtóban (a fenti információk többsége pártbizottság-ülésein hangzott el, vagy bizalmas jelentésekben írták le), de a kevés, nyilvánosságot kapott információ is jelezte, hogy problémák vannak a politechnikai képzés gyakorlati megvalósítását illetően.

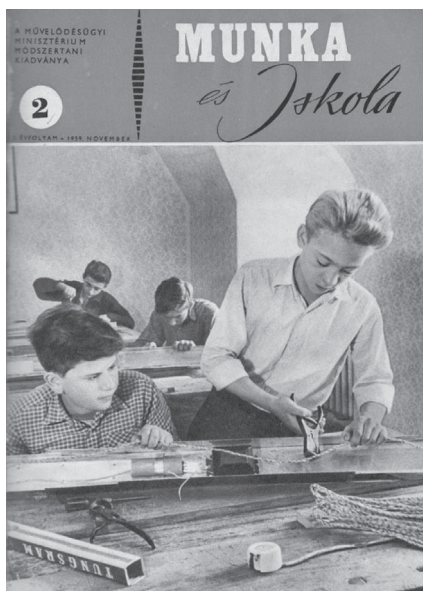
Politechnikai jó gyakorlatok

Természetesen voltak jó kezdeményezések is a gyakorlati foglalkozások (tágabban a politechnikai képzés) területén, melyek példaként szolgáltak, – illetve így lettek bemutatva – a többi iskola számára. A jó gyakorlatokat folytató iskolák általában kísérleti jellegűek voltak, népgazdasági hasznot is hajtottak, kiemelkedően jó kapcsolatuk volt a helyi üzemekkel, állami gazdaságokkal és jelentős társadalmi összefogás segítette a foglalkozás kialakítását. A hasonló iskolák népszerűsítését szolgálta és módszertani segítséget is adott az 1959-ben induló Munka és Iskola, a minisztérium folyóirata, amely

¹⁴ Az 1961/62-es tanévben összesen 58.333 tanár dolgozott az általános iskolákban, tehát 6,5 százalékuk vezetett gyakorlati foglalkozást. Az 1963/64-es tanévben 61.518-ra nőtt az alapfokú intézmények tanárainak száma, akiknek 7,8 százaléka dolgozott ezen a területen. (*A magyar oktatás..., 1980:59*)

szintén szovjet mintára jöhetett létre. Az OSZSZSZK-ban 1957 januárjától létezett a *Politechnicseszköje obucsenyije* (Politechnikai képzés), hasonló célkitűzésekkel, mint magyar megfelelője (Faragó, 1957:207) – ez utóbbi később a *Gyakorlati foglalkozás*, majd *A technika tanítása* címet vette fel. (Gaul, 1994:39)

1. kép: Kozák Lajos: Fénycőszerelés a Balázs Béla úti iskolában
Munka és Iskola, 1959/2, borító

Az első kép a gyakorlati foglalkozás kívánatos, pozitív példáját nyújtja. A budapesti Balázs Béla úti általános iskolát úttörő intézményként mutatja be a kísérő cikk (*Kálman*, 1959), ahol már 1953 óta működtek hasonló szakkörök, 1957-től pedig kísérleti jelleggel bevezették a politechnikai képzést. A tanműhely a szülői munkaközösségnek és a kerületi vállalatoknak köszönhetően lett berendezve, „az iskola a maga lehetőségeihez mérten viszonzza a sok áldozatvállalást.” A tantermeket és a műhelyeket saját erőből szerelték fel fénycsőekkel, a gyerekek végezték az összeállítást, a felszerelést pedig az egyik villanszerelő szülő csinálta meg. A hasonló kezdeményezéseknél nagyon sok múlt a helyi iskolaigazgatókon és a tantestületen, valamint a pártszervek és gazdasági egységek hozzáállásán – *Setényi János* oktatáskutató az 1954 és 1958 közötti időszakot elemezve

a gimnáziumi iskolaigazgatók olyan „kvázi-érdekcsoportjáról” írt, akik a munkaoktatás bevezetését megfelelő szakmai-ideológiai érvekkel támasztották alá. (1992:66)

Befejezés

Sajátos kettősség figyelhető meg a szakmai-politikai diskurzusokban: a reform bevezetésének időszakában és a pedagógiai sajtóban később is a pozitív példák és az elmélet túlhangsúlyozása jellemző, míg az iskolareform bevezetését 1960-tól felmérő pártjelentésekben már őszintébben említették meg a gyakorlati problémákat. Mindezek ellenére mindegyik fórum továbbra is a politechnikai képzés szükségességét hangsúlyozta, a szocialista blokk többi országára és a voluntarista ideológiára hivatkozva.

Az MSZMP 1959-es, VII. kongresszusa, a következő évben az összes országos és megyei napilapban megjelent reformtézisek, valamint az 1961-es oktatási törvény újra és újra megismételte a korszerű technikai műveltség kényszerét, a mindenoldalúan fejlett ember eszményét, a szocialista munkaerőkölcs kialakítását célzó politechnikát, a fizikai munka megbecsülését – sorolhatnánk még az állandóan felbukkanó frázisokat. 1962-ben bevezették a végleges tantervet az általános iskolákban, de a feltételek továbbra sem

javultak számottevő mértékben, így az MSZMP PB 1965. június 8-án az iskolareformot korrigáló határozatot fogadott el.

Megállapították, hogy „az oktatási reform meghatározott fejlesztési üteme nagyobb anyagi feltételeket követel meg, mint amit a társadalom e célra jelenleg fordíthat.” Az általános iskolák túlzásfoltak, a pedagógushiányt képesítés nélküli tanítókkal tudják csak megoldani (a hatvanas évek első felének általános iskolai tanulólétszáma jelentősen megnőtt, a Ratkó-korszak utóhatásaként), hiányoznak a tárgyi feltételek. A kudarc beismeréseként visszafogták a reform ütemét: „Az oktatási hálózat fejlesztésénél a jövőben az általános kultúrpolitikai célok mellett meghatározónak kell tekinteni a népgazdaság teherbíró képességét és biztosítani kell a munkaerő-gazdálkodás és az oktatásügy összhangját.” (Vass, 1978:212, 214) Az ideológia felett átmenetileg győzelmet aratott a gazdasági racionalitás.

IRODALOM

- 1.014/1958. (III. 29.) Korm. számú határozat a műszaki-gyakorlati nevelés fokozottabb fejlesztéséről az általánosan képző iskolákban. (1959) Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1958. Igazságügyminisztérium & a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- BALLÉR E. (1996) *Tantervelméletek Magyarországon a XIX-XX. században*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- BENKE V. (1958) Benke Valéria miniszter tanévnyitó rádióbeszéde. *Köznevelés*, No. 16. pp. 369-370.
- BORI I. (1956) Új tantárgy kísérleti bevezetése az általános iskolában. *Köznevelés*, No. 19. p. 444.
- BORI I. & TIHANYI F. (1965) A hazai politechnikai oktatás. In: SIMON GY. (ed.) *Nevelésügyünk húsz éve. 1945-1964*. Budapest, Tankönyvkiadó. pp. 151-179.
- BÖLÖNY J. (1978) *Magyarország kormányai. 1848-1975*. Budapest, Akadémiai.
- BUTI E. & OROSZI A. (1962) Hol tart az általános iskolai gyakorlati foglalkozás? *Munka és Iskola*, No. 6. pp. 1-3.
- COUMEL, L. (2009): The Scientist, the Pedagogue and the Party Official: Interest Groups, Public Opinion and Decision-making in the 1958 Education Reform. In: ILIC, M. & SMITH, J. (eds.): *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev*. Abingdon – New York, Routledge. pp. 66-86.
- DEWITT, N. (1961) *Education and Professional Employment in the U.S.S.R.* Washington, National Science Foundation.
- FARAGÓ L. (1957) A politechnikai képzés időszerű feladatai és problémái a szovjet pedagógiában. *Köznevelés*, No. 9. pp. 207-209.
- FARAGÓ L. (1958) Az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiájának 1958. évi kutatási tervéről. *Köznevelés*, No. 14. pp. 335-338.
- GAUL E. (1994) Egy tantárgy vajúdik – a magyar munkaoktatás ötven éve. *Magyar Pedagógia*, No. 1-2. pp. 37-51.
- GÖNCZI J. (1958) Tanfolyam a gyakorlati foglalkozás oktatásáról. *Köznevelés*, No. 17. p. 415.
- Gyakorlati foglalkozás (1958) *Köznevelés*, No. 12, 317-319.
- A gyakorlati foglalkozások tapasztalatai és további feladatai a budapesti iskolákban. A Budapesti Pártbizottság PB ülése, 1960. június 6. MOL, MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései, XXXV.1. a. 3. 22. ő. e. 1-16.
- Az iskolareform végrehajtásának néhány kérdése. 1962. július 9. MSZMP Budapesti Bizottság Kulturális és Köznevelési Osztály. MOL, MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései, XXXV.1. a. 4. 128. ő. e. 31-41.

- Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. február 18-án megtartott üléséről. 1. napirendi pont: A politechnikai képzés és az életre való gyakorlati nevelés elemeinek bevezetéséről az általánosan képző iskolákban. MOL M-KS 288. f. 5/67. ö. e. 10-19.
- Jelentés a politechnikai oktatásról és annak továbbfejlesztéséről. 1960. december 28. Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtóbizottságának X. Oktatási Osztálya. BFL, XXXIII. 102. a. 3-12.
- Jelentés az iskolareform végrehajtásának tapasztalatairól. 1963. május 16. MSZMP KB Agit. Prop. Bizottság. MOL M-KS 288. f. 41/8. ö. e. 1-16.
- JUHÁSZ K. (1964) *A Népi Ellenőrzési Bizottságok tapasztalataiból.* *Munka és Iskola*, No. 6. pp.1-4.
- KAIROV, I. A. (1963) *The Reorganization of General Secondary Education.* In: SZAPOVALENKO, S. G. (ed.): *Polytechnical Education in the U.S.S.R.* Paris-Amsterdam, UNESCO. pp. 55-70.
- KÁLMÁN GY. (1959) *A politechnikai oktatás egyik úttörő budapesti iskolája.* *Munka és Iskola*, No. 2. pp. 16-18.
- KELEMEN E. (2003) *Oktatáspolitikai irányváltozások Magyarországon a 20. század második felében (1945-1990).* *Új Pedagógiai Szemle*, No. 9. pp. 25-32.
- KISS GY. (1956) *Az új általános iskolai tantervről és tankönyvekről.* *Köznevelés, A tanévnyitói értekezlet anyag. Melléklet.* No. 17. pp. 9-16.
- A magyar oktatás a statisztika tükrében: 1945-1980 (1980) Összeállította: Kurucz Dezső, Molnár Attila, Róth Tiborné. Budapest, Tudományszervezési és Informatikai Intézet.
- Művelődésstatisztikai adattár (1968) Összeállította a KSH Népesedési és Szociálstatisztikai Főosztály Művelődésstatisztikai osztálya. Budapest, KSH.
- A műveltség megalapozása és az általános iskola egyéb feladatai. A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának vitája (1958) *Köznevelés*, No. 8. pp. 175-176.
- NAGY S. (1958) *A neveléstudomány mai helyzetéről.* *Társadalmi Szemle*, No. 4. pp. 68-81.
- Az oktatásügy fejlődése az MSZMP VIII. és IX. kongresszusa között. 1962-1966 (1966) Összeállította a Művelődésügyi Minisztérium MSZMP I. Alapszervezete, Budapest.
- SÁGVÁRI Á. & VASS H. (eds., 1973): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956-1962.* Budapest, Kossuth.
- SAPOVALENKO, SZ. G. (1953) *Politechnikai oktatás. Két tanulmány.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- SÁSKA G. (2008) *Régi és új szövegek értelmezése az 1945 utáni pedagógiai kánonban.* *Új Pedagógiai Szemle*, No. 11-12. pp. 161-187.
- SETÉNYI J. (1992) *Az 1961. évi III. (oktatási) törvény politikai vázlat.* In: BALOGH L. (ed.): *Az oktatási törvénykezés hazai történetéből.* Budapest, OPKM. pp. 64-72.
- Statisztikai tájékoztató az alsófokú oktatási intézmények 1969/70. tanévi helyzetéről (1970).* Összeállította: Kurucz Dezső. Budapest, Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály Statisztikai Osztálya.
- Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga (1952) Budapest, Szikra.
- Az SZKP XX. kongresszusa (1956) Budapest, Szikra.
- TRENCSÉNYI L. (2002) *Vágyakozás kritikai szocializmuskritikára.* *Iskolakultúra*, No. 11. pp. 87-97.
- International Yearbook of Education. Vol. XXI. (1959) Paris - Geneva, UNESCO.
- Az új tanterv elé. Válasz a kibővített kommunista pedagógus-aktívák javaslataira. *Köznevelés*, No. 13. pp. 289-290.
- VADÁSZ F. (1956) *A politechnikai oktatás elvi és gyakorlati kérdései.* *Köznevelés, A tanévnyitói értekezlet anyag. Melléklet.* No. 17. pp. 17-23.
- VASS H. (ed., 1978) *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1963-1966.* Budapest, Kossuth.